

Växtlista för Nydala klosterträdgård

Av Hanne Romanus, landskapsarkitekt LAR/MSA, augusti 2015

Växtlistan är uppställd i alfabetisk ordning och utgår från svenska moderna namn. För varje växt anges vilka historiska texter som avses och fokus ligger då på de medeltida källorna. Av listan framgår även om växten har hittats arkeologiskt i medeltida lämningar.

De fornnordiska och äldre latinska namnen har i huvudsak utgått från Inger Larssons arbete *Millefolium, rölika och näsegräs* (2009) och har i viss mån kompletterats med latinska namn från benediktinermunken Walafrid Strabos diktverk *Hortulus* (840-talet, Tyskland) samt klosterplanen från St Gallen (820-talet, Schweiz). För varje växt har ambitionen varit att ge någon tidstypisk beskrivning. Förutom beskrivningar hos Strabo och den danska läkaren Henrik Harpestræng (1300-talet) har Arvid Månssons *En myckit nyttigh Örta-book* (1628, faksimilupplaga från 1642) varit en spännande källa. Månssons örtabok gavs ut drygt 100 år efter att Nydala kloster stängdes men är i sammanhanget unik som en av de första profana böcker som tryckts i Sverige på svenska och som fram till mitten av 1600-talet gavs ut i åtta upplagor. Till detta kommer att Arvid Månsson hela sitt liv levde och verkade i det närliggande Rydaholm. I sammanhanget är det intressant att Månsson bland annat hade Harpestræng som källa för vissa delar av sin örtabok.

När det gäller härkomst och plantering i listan avses platsen där växtmaterialet till Nydala har hämtats och när plantering har skett. För litteratur- och källförteckning se slutet av dokumentet.

Akleja / *Aquilegia vulgaris*

Äldre latinskt namn: *aquilegia*

Källor: Aklejan återfinns inte i svenska medeltida texter men nämns av Harpestræng i text från slutet av 1400-talet.

Användning: Prydnadsväxt. Hos Harpestræng rekommenderas aklejafrö i dryck för nyförlösta och Månsson nämner bl a att angelikavatten ger aptit och att akleja kokt i vin eller honungsvatten hjälper mot hosta och sår i lungan.

Härkomst och plantering: Flyttad från ruinområdet till kryddgården 2009. Aklejan är en s.k. reliktväxt, dvs den har troligen odlats och sedan lyckat etablera sig och leva vidare på platsen långt efter att odlingen egentligen har slutat. Intressant är att aklejan liksom skelört / *Chelidonium majus* är sådana reliktväxter som ofta förekommer på medeltida klostergrunder och så även i Nydala.

Balsamblad / *Tanacetum balsamita*, *Chrysanthemum majus*

Källor: *Costo* på klosterplanen i St Gallen och *costi* i Strabos *Hortulus* har tolkats som balsamblad. 1450 (Lange).

Användning: Mot magåkommor och enligt Strabo hjälpte den kokade roten mot trög mage.

Härkomst och plantering: 4 plantor från Ven 2010

Blodtopp / *Sanguisorba officinalis*

Källor: Arkeologiskt belagd från Krokeks kloster i Östergötland och nämns av Harpestræng.

Härkomst och plantering: Totalt 5 plantor år 2009 och 2010 från Tycho Braheträdgården på Ven samt Tirups örtagård i Skåne.

Cikoria / *Cichorium intybus*

Fornsvenskt namn för cikoria är *stor bla iernyrt* (stor blå järnört)

Äldre latinskt namn: Det finns uppfattningen att med *stor blå järnört* avses cikoria medan den *lilla järnörten* är läkeverbena/järnört/*Verbena officinalis* (Se densamma).

Källor: arkeologiskt belagd från vikingatid och från medeltida Lund.

Användning: Läkeväxt

Härkomst och plantering: Tirup 2009

Citronmeliss / *Melissa officinalis*

Fornsvenska namn: *bygräs, hiärtans frygdh*

Källor: 1400-tal (Larsson), 1300-tal (Lange)

Användning: Läke- och kryddväxt. Exempel från en läkebok från tidigt 1500-tal: ”Var och en som inte kan sova för stor hjärtvärk, må äta denna ört som kallas hiertans frögd, på fastande mage om morgonen och använda henne dagligen i sin mat”. Idag vetenskapligt erkänd för att ge effekt vid matsmältningsbesvär och insomningsproblem.

Härkomst och plantering: 9 plantor 2009 från Fagerhults plantskola.

Fingerborgsblomma (vanlig) / *Digitalis purpurea*

Sannolikt påträffad arkeologiskt i medeltida lager i Lund (Lange) men för denna växt behövs mer efterforskningar.

Härkomst: Fagerhults plantskola, tvåårig och kompletteras regelbundet

Gamander (Äkta Gamander) / *Teucrium chamaedrys* Källor: Nämns i Harpestræng från 1300-talet och i slutet av 1400-talet (Lange)

Användning: Månsson listar ett flertal kurer bl. a. för sår, ögonvärk och mask. Han skriver inledningsvis ”Man må stöta denna ört i bomolja och lägga uppå sår, ty hon helar väl”.

Härkomst och plantering: Privat trädgård 2014

Gräslök / *Allium schoenoprasum* Fornsvenska namn: Gemensamma namn med purjolök. De fornsvenska namnen *purlök, puurlöker, skaptalöker* kan därför gälla båda växtsorterna. dre latinskt namn: *porrum*

Källor: 1400-tal el tidigare (Lange)

Användning: Läke- och hushållsväxt men även som afrodisiakum. Exempel från två läkeböcker från sent 1400-tal till tidigt 1500-tal ”Porrus purlök, saften av honom är bra för dom som spottar blod” och ”unga kvinnor som är gifta skall gärna äta purlök, då bli de snabbt med barn”.

Härkomst och plantering: 5 plantor från Fagerhults plantskola 2011

Gurkört / *Borago officinalis*

Fornsvenska namn: *boras, boragini, port räden*

Äldre latinskt namn: *boragin*

Källor: Arkeologiskt belagd (Heimdahl), 1300-tal (Harpestræng)

Användning: Läke- och kryddväxt. Harpestræng skriver att den ”hjälper den där hjärtat värker och tillsammans med vin gör det glad. Drick det med honung och socker så hjälper det bröst, lunga och strupe från det som skadligt är”. På 1400-talet rekommenderades växten dessutom vid svimning och yrsel och i en läkebok från 1500-talet sägs att den rensar blodet.

Härkomst och plantering: Frösådd 2007 med fröer från Lord Nelson, Fagerhults plantskola

Hjärtstilla / *Leonurus cardiaca*

Arkeologiskt belagd från Lund 1200-tal (Lange) men för denna växt behövs mer efterforskningar.

Härkomst och plantering: 6 plantor från Tirups örtagård 2010

Humle / *Humulus lupulus*

Fornsvenska namn: *homble, humble, humble ville, vil lhumble*

Äldre latinska namn: *humulus, humlo*

Källor: Arkeologiskt belagd (Heimdahl), Magnus Erikssons landslag (1300-tal)

Användning: Låke- och hushållsvåxt. Lagvåxt. Framförallt användes humlekottarna till ölberedning och våxtens lugnande verkan uppmårkssammades så småningom.

Hårkomst och plantering: 14 plantor 2008 från Julita genbank, Nordiska museet, Julita. Några av plantorna tog sig våldigt bra medan andra inte riktigt kom igång. Stöd av granstörar.

Isop / *Hyssopus officinalis*

Fornsvenska namn: *isop, ysop*

Äldre latinskt namn: *hyssop, ysopus*

Källor: Arkeologiskt belagd (Heimdahl), Harpestræng (1300-tal)

Användning: Låke- och kryddvåxt. Även använd inom djurmedicin. Enligt Harpestræng hjälper det vid alla sjukdomar i lungorna, mot hosta, heshet, tandvärk och öronvärk, spolmask och gulsot samt klarar stämman. Exempel från en låkebok från tidigt 1500-tal: "Sjud ysop i åttika, två tånderna dårmed det tar bort värken" (Larsson):

Hårkomst och plantering: Plantor från Fagerhults plantskola 2007

Julros / *Helleborus niger*

Källor: Ca 1300 Harpestræng (Lange)

Fornsvenska namn: *niousyrt, nysyrtt, thung, tungxroth*

Äldre latinskt namn: *elleborus*. Denna kan i äldre källor förvåxlas med vit nysrot / *Veratrum album* eftersom båda våxterna kunde namnges med det äldre latinska namnet elleborus.

Användning: Låkevåxt samt medel mot ohyra. Receptet för det senare är enligt en låkebok från början av 1500-talet: "För att döda möss och sorkar. Tag en ört som heter twngx roth, stöt den med mjölk och honung och gör en kaka av den..." (Larsson)

Hårkomst och plantering: 8 plantor 2009 från Fagerhults plantskola och har därefter fyllts på.

Kryddsalvia / *Salvia officinalis*

Fornsvenska namn: *luden salvia, lwnde salvia, salvia*

Äldre latinskt namn: *salvia*

Källor: Strabo (800-tal), klosterplanen i St Gallen (800-tal, Larsson), Harpestræng (1300-tal)

Användning: Låkevåxt. Ansågs verksam som preventivmedel. Nämns även inom djurmedicin. Enligt Harpestræng driver våxten ut orenheter och kan användas mot bölder, hosta samt stillar blodet. Enligt en låkebok från tidigt 1500-tal kan den även användas av den som har ont i munnen. (Larsson)

Hårkomst och plantering: 6 plantor från Fagerhults plantskola 2007 som sedan fyllts på

Kummin / *Carum carvi*

Fornsvenska namn: *dansth komin, karffwa, karve, gardhkommin, swänzk kwmyrn, thydzk komun, brödhkomin*

Äldre latinskt namn: *cumino* (St Gallen)

Källor: Omnämnt i ett flertal gamla handskrifter och låkeböcker med Harpestræng i spetsen (Lange). 800-tal St Gallen.

Användning: Låke- och kryddvåxt. Introducerades under medeltiden. Enligt låkebok från första halvan av 1500-talet "Dricker man den (pyper kwmyrn) med vin, det är bra mot ormbett, Svensk kwmin eller gardkwmen gör det samma/har samma verkan" och från en annan låkebok något tidigare "Swänzk kwmyrn fördriver onda gaser och svulst i magen" (Larsson). Pyper kwmyrn är i sammanhanget spiskummin. (Larsson)

Hårkomst och plantering: 6-8 plantor från Tirups örtagård 2009.

Kvanne, Fjällkvanne / *Angelica archangelica*

Fornsvenska namn: *angelica*

Äldre latinskt namn: *angelica*

Källor: Ca 1300 Harpestræng

Användning: Hushålls- och trolldomsväxt. Kvanne skyddas i isländsk lagstiftning på samma sätt som bärande träd i svensk och av de norska medeltidslagarna framgår att kvanne odlades i kvannegårdar men från Sverige och Danmark finns inga sådana uppgifter. Kvanne nämns i svenska skrifter först på 1520-talet av Peder Månsson. Harpestræng nämner den i sin latinska "Liber Herbarum" men inte i sina danska verk. (Larsson).

Härkomst och plantering: Fagerhults plantskola 2012 (troligen namnsort, röd variant.) Kommer att bytas ut.

Lavendel / *Lavandula angustifolia*

Fornsvenska namn: *bla nardus, lauendel, lavendel*

Äldre latinskt namn: *nardus*

Källor: Arkeologiskt belagd vid S:t Olof i Skänninge (Heimdahl), 1400-tal (Lange)

Användning: Läkeväxt. Mot väderspänningar och rikliga menstruationer, lugnande och smärstillande verkan. Mot ohyra som löss och mal. Enligt en läkebok från tidigt 1500-tal "...skall man ta blomman av blaa nardus och sjuda det sakta i rent smör och sila det. Sedan skall man smörja det onda med det" samt "om man tappar målet av köld och blir hes ... drick två eller tre skedar lauendel vatten." (Larsson)

Härkomst och plantering: 2010, Tycho Braheträdgården på Ven

Libbsticka / *Levisticum officinale*

Fornsvenska namn: *libbestikka, lybbestikka*

Äldre latinskt namn: *lubisticum, libisticum, lubestico*

Källor: Arkeologiskt belagd (Heimdahl), Strabo (840-tal), klosterplanen i St Gallen (800-tal, Larsson), Harpestræng (1300-tal)

Användning: Läkeväxt. Som botemedel vid dålig matsmältning, förkylning, smärtor i halskörtlarna och hosta. Enligt Harpestræng användes den mot magvärk, matsmältningsbesvär samt vid urinbesvär. Användes också för hudvård för att öppna porerna och dra ut svett. Torkad och pulveriserad rot tjänade som surrogat för peppar som annars var dyr. Strabo varnar för att dess doft och växtsaft kan skada ögonen men trots detta så är dess frön värdefulla i olika kurer.

Härkomst och plantering: 6 plantor från Venträdgården 2007.

Luktviol / *Viola odorata*

Fornsvenska namn: *fiffla, fiol, fiola blad, fiola blomster, viole blad*

Äldre latinskt namn: *viola*. Det man måste ha i tanke är att både i antika och medeltida skrifter och fram till och med 1600-talet avsågs namnet ofta gälla "blomma" allmänt och inte enbart *Viola*-arter. Det var speciellt de vårblommande arterna som var kända för sin vällukt som på detta sätt förknippades med viol. (Lundquist)

Källor: Harpestræng (1300-tal)

Användning: : Läkeväxt. Harpestræng skriver att luktviole har "Mycken kraft inom läkedom". Användes mot brännskador, huggormsbett, öronvärk, bölder och spolmask. Enligt en läkebok från tidigt 1500-tal påtalas också att den doftar gott samt kan användas mot värk generellt men även mot specifik huvud- och tandvärk.

Härkomst och plantering: Plantor från Tycho Braheträdgården på Ven där de drivits upp från plantfynd i en kollektion från Ulfåsa herrgård i Östergötland. Dessa samlades in 1996 på den plats som rubriceras som "Lilla trädgården" på den äldsta kartan från 1635 och där den idag växer rikligt. Violerna på Ulfåsa är sannolikt äldre än så. På platsen har det under 1400-talet legat en klosterträdgård som troligtvis övertagits när herrgården stod färdig på 1580-talet. Plantering i Nydala 2007 men plantorna slokade första året. Tog sig igen och blev fina 2008.

Lungrot, Lungmålla, Gode Henriks Målla / *Chenopodium bonus-henricus*

Fornsvenska namn: *malde, maalle, malle, meldh, melyrth, molde, moldhe, mäld, mäldyr*

Äldre latinskt namn: *arapex*. Det är omöjligt att med bestämdhet avgöra vilka arter som avses.

Källor: Funnen arkeologiskt vid grävningen i Nydala 2004. Även påträffad vid arkeologiska grävningar i Lund (1100-tal, Lange).

Användning: Låke- och hushållsväxt. ”*Om god Henrick*” skriver Månsson: ”*Bonus Henricus, Gut Henrick oder Stolz Heinrich* på tyska, *God Henrick* på svenska, är en kostelig ört till läkedom, brukas till plåster och salvor, och må man väl stöta henne gröna, och lägga uppå onda sår och skador, ty hon läker myckit väl”.

Härkomst och plantering: Redan 2007 hade försök gjorts att flytta en reliktplanta från närheten av Gudhems kloster men den tog sig inte. Fröerna som hämtades från samma plats och som planterades på invigningen tog sig inte heller. 2008 köptes nya fröer men inte heller dessa tog sig. 23 plantor skänktes från Råshult och planterades sensommaren 2008.

Läkemalva / *Althea officinalis*

Fornsvenska namn: *dialte, popele, wille katosta gres*

Äldre latinskt namn: *altaea, dialte*

Källor: Arkeologiskt belagd till vikingatid (Lange), ca 1300 Harpestræng (Lange)

Användning: Låke- och hushållsväxt. Användes bl a i badet om man var sjuk samt för att rensa sår. (Larsson) Månsson listar ett flertal kurer bl.a. både för att skydda sig mot bistic och om man blir stungen. Utöver det hjälper den mot ögoninfektion, tandvärk, hosta, skabb och löss.

Härkomst och plantering: 6 plantor 2009 från Tirups örtagård och Tycho Braheträdgården på Ven.

Malört, Äkta malört / *Artemisia absinthum*

Fornsvenska namn: *malyrt, malört*

Äldre latinskt namn: *absintium, absinthivm*

Källor: Klosterplanen i St Gallen (840-talet), Harpestræng (1300-talet), Strabo (840-talet)

Användning: Malört betyder egentligen ’ört mot mal’. Användes som hushållsväxt, bekämpningsmedel mot ohyra och som läkeväxt. Som läkeväxt ansågs den verksam mot kvinnosjukdomar. (Larsson) Strabo skriver att dess krafter är välkända och användes som botemedel mot törst, feber och huvudvärk.

Härkomst och plantering: 2 plantor från Tirups 2009.

Mariatistel / *Silybum marianum*

Källor: Arkeologiskt belagd från 1100-1400-talet Lund. Nämnt i danska källor fr o m slutet av 1400-talet. (Lange). För denna växt behövs mer efterforskningar.

Härkomst och plantering: Tirups örtagård, 2011. Försvann men har eventuellt frösått sig (2014). Trivs troligen inte.

Mynta (Nydala: Pepparmynta) / *Mentha sp.*

Fornsvenska namn (myntaslåktet): *mynta*

Äldre latinskt namn (myntaslåktet): *mentha*

Källor: klosterplanen i St Gallen (Larsson), Harpestræng (1300-talet), Strabo (840-tal)

Pepparmynta / *Mentha x piperita*, 1700-tal

Krusmynta / *Mentha piperita var. crispula* alt *M. spicata* ’*Crispa*’ slutet av 1400-t (Lange),

Rundmynta : *M. suaveolens* arkeologiskt belagd från 200-300-tal (Lange),

Grönmynta: *M. spicata* ca 1300 Harpestræng (Lange)

Användning (myntaslåktet): Låkevåxt, anti-afrodisiakum, fodervåxt, krydda, konserveringsmedel samt bekämpningsmedel mot ohyra. I låkebok från tidigt 1500-tal framkommer flera användningsområden: ”*Mentha* är mynta och den som dricker henne allra först på morgonen kan inte bli drucken av någon dryck den dagen”, ”... lägger man henne i en kista med klåder då vaktar/skyddar hon dem mot mal...”, ”...det stillar den sinnliga lusten...”, samt ”...lägger man henne i den mjölk som man vill göra ost av då bevaras den osten länge utan att ruttna.” (Larsson)

Härkomst och plantering: 2009 planterades 6 plantor från Tirups örtagård. Eftersom det är svårt att bestämma vilken mynta som avses i de medeltida källorna kommer pepparmyntan att bytas ut mot en sort som är mer troligt medeltida.

Mästerrot / *Peucedanum ostruthium*

Fornsvenska namn: *astrice, halyrt*

Äldre latinskt namn: *atrice, astrantia, imperatoria ostruthium*

Källor: Från ca 1300 och hos Harpestræng (Lange)

Användning: Läkeväxt och i matlagning. Enligt läkebok från slutet av 1400-talet/början av 1500-talet anges att "Astrice är bra mot böld och ont i mjälten, kallsot och mot håll, fotsot och krampsot". Den ska även ha använts mot andfäddhet och bröstvärk. (Larsson)

Härkomst och plantering: Flera plantor från Flahults Örtagård 2013. Sprider sig flitigt och måste hållas efter.

Persilja - kruspersilja / *Petroselinum crispum*

Fornsvenska namn: *persilia, petersilia, pädersilia, päthersilia* Äldre latinskt namn: *petrosilium*

Källor: Klosterplanen i St Gallen (800-tal, Larsson), *P. c. ssp tuberosum* / Rotpersilja Ca 1300 Harpestræng (Lange)

Användning: Läkeväxt, i matlagning och som kryddväxt. Under perioden 400-800 e Kr introducerades vildpersiljan/*Aethusa cynapium* som fungerar smärtstillande men också är giftig. Den är idag förvildad i sydsverige och det kan därför vara den som man i källorna har menat i vissa fall. Enligt läkebok från 1500-talets första hälft: "Petrosilium pedersylya är bra för gift och vattusot, för värk i njurarna, och för värk i urinblåsan, och renar lever och sår." (Larsson)

Härkomst och plantering: Diverse fröfirmor 2010.

Ringblomma / *Calendula officinalis 'officinalis'*

Fornsvenska namn: *ringebloma*

Äldre latinskt namn: *elentropium sponsa solis venuteria solsequinum, sponsa solis*

Källor: Harpestræng (1300-tal)

Plantering: Frösådd 2007 men de kom i jorden allt för sent på säsongen. Ny beställning 2008 men möjligtvis var jorden för dålig så att plantorna inte orkade med frösättning till säsongen därpå. Ny fröbeställning 2009. Denna gång blev det moderna varianter i brist på grundformen som inte längre gick att få tag på.

Användning: Läkeväxt. Enligt Harpestræng mot värk i bröst samt mot feberanfall. Mot eksem, matsmältningsstörningar, mjält- och leverbesvär samt utvärtes på sår. Enligt läkebok från tidigt 1500-tal är rådet "... hjälper det mot var i buken/kroppen". (Larsson)

Härkomst: Inledningsvis fröer från Tirups örtagård men därefter fröer från Partiplantskolan och Impecta. Regelbunden frösådd.

Renfana (Nydala: Munkrenfana) / *Tanacetum vulgare, Chrysanthemum vulgare*

Fornsvenska namn: *renfana, reenfane, renfanu frö, renfanu blomster*

Latinska namn: *ambrosia* (Strabo)

Källor: St Gallen (840-tal), Strabo (820-tal) samt Hildegard av Bingen (1150-tal) (Harvey)

Användning: Läkeväxt som ansågs verksam mot kvinnosjukdomar samt för bekämpning av ohyra. Enligt läkebok från tidigt 1500-tal: "För all värk som beror på slag eller fall tag gammalt galtister och stött renefano och agrimoniam och sjud tillsammans..." eller exemplet "Är livmodern svullen ... hon må ock ta renefanu frö ... och dricka med vin, det rensar hennes livmoder mycket väl". (Larsson)

Härkomst och plantering: 2011 planterades plantor av Munkrenfana / *Chrysanthemum vulgare 'crispum'* från Tirups örtagård. Sorten kan kopplas till en skrift 1647 men har inte kunnat härledas till medeltida odling. Eftersom renfanan i sin grundform sprider sig allt för aggressivt i Nydala kommer den troligtvis inte att odlas i örtagården.

Ros

Fornsvenska namn: *rosa*, *hiupon(aträ)*, *hiuponathorn*, *thorn*, *thörne*, *törn*, *törnebuska*

Äldre latinskt namn: *rosa*, *dumus*

Källor: Det är svårt att mer exakt få fram vilken sorts ros som avses i de medeltida källorna men finns med som Rosa i alla de skriftliga källor som legat till underlag för trädgården i Nydala.

Johan Lange har knutit Jungfruros/*Rosa x alba* till 1400-talet och Sentifolieros/*Rosa centifolia* till Harpestræng. Inger Larsson konstaterar att rosen är en av få prydnadsväxter som nämns i den svenska medeltida litteraturen. Möjligtvis menas enligt henne då *Rosa gallica* och inte den vanliga nyponrosen/ *Rosa canina*. Användning: läkeväxt och inom djurmedicin. Strabo benämner rosen som "Blommornas blomma" och att ingen man kan komma ihåg alla användningsområden och då särskilt rosenoljans förmåga att bota. Harpestræng anger ett flertal användningsområden som mot bölder, blodsot och hundbett. Krossade man ros tillsammans med honung och smör fick man ett preparat som gjorde synen bättre.

Apotekarros , Provinsros / *Rosa gallica* 'Officinalis'

Rosor i Gallica-gruppen utgör de äldsta av kulturrosorna och 'Officinalis' anses vara den äldsta av de ännu bevarade sorterna. Den, eller dess släktingar, fördes under 1200-talet från östra medelhavsområdet till nuvarande Europa. Odlades i stor mängd runt staden Provins i Frankrike för utvinning av rosenolja och rosenvatten. Olof Rudbeck d.ä. var sannolikt den förste att odla 'Officinalis' i Sverige. Han odlade den i sin botaniska trädgård i Uppsala under senare hälften av 1600-talet (Gustavsson, 2014).

Härkomst och plantering: 2011 från Fagerhults plantskola.

Gudhemsros / *Rosa alba* 'Gudhem'

På 1980-talet upptäcktes en ros-sort vid en övergiven folkskola från 1840-talet i trakten kring Östra Tunhem. Det har spekulerats i om den kan ha kopplingar till det intilliggande Gudhems kloster och därför har funnits på platsen sedan medeltiden.

Härkomst och plantering: 2012 från Fredriksdals trädgård, Helsingborg.

Jungfruros / *Rosa alba* 'Maiden's blush'

I Sverige är Maiden's blush en av de mest spridda och kända gammeldagsrosorna. Den återfinns ofta i gamla trädgårdar där den odlas som buskros. I södra Sverige kan den även förekomma som klätterros. År 1629 finns den dokumenterad i odling men har troligen odlats betydligt längre.

Härkomst och plantering: 2012 från Fredriksdals trädgård, Helsingborg

Smultron / *Fragaria vesca*

Fornsvenska namn: *iordhbär*, *smultrona bloma*, *smultrona gräss*

Källor: Läkeböcker från 1500-talet (Larsson)

Användning: Månsson nämner ett antal kurer för framförallt sår: "Alla ben och sår, som med detta vatten bliva tvättad, läkas väl".

Härkomst och plantering: Uppdrivna från frön från Runåbergs fröer 2014

Småborre / *Agrimonia eupatoria*

Fornsvenska namn: *agermönja*, *akergres*, *akergräs*

Äldre latinskt namn: *agrimonia*

Källor: Läkebok från 1400-talet (Larsson).

Användning: läkeväxt

Härkomst och plantering: 3 plantor, Tirups örtagård 2010, kompletterades med ytterligare tre 2011.

Spansk körvel / *Myrrhis odorata*

Källor: Ca 1300 Harpestræng som *Solsequium* (Lange). För denna växt behövs mer efterforskningar.

Härkomst och plantering: 4 plantor från Fagerhults plantskola 2008

Trädgårdstimjan, Kryddtimjan / *Thymus vulgaris*

Fornsvenska namn (timjansläktet): *iomfru marie senge halm, varfru sengehalm, iordhhumble, kolna, sugha röff, thimus, tymeana, vill tymeana*

Äldre latinskt namn (timjansläktet): *serpillum*

Källor: Ca 1450 (Lange), arkeologiskt belagd till S:t Olof i Skänninge (Lindeblad) .

Användning: Läkeväxt, foderväxt, kryddväxt och vid matberedning. Namnet *Thymus* går tillbaka till det grekiska *thymus* som har använts för både timjan och kyndel. Namnen som knyter an till jungfru Maria förekommer i de danska förlagorna och då tidigast i litteratur från början av 1500-talet. Dessa namn är enligt Ingrid Larsson eftermedeltida och inte medeltida som flera traditioner annars vill hävda. Enligt läkebok från tidigt 1500-tal: "Lagen av *timeana* struken på en böld eller torr *timeana* strödd på den, det läker väl."

Härkomst och plantering: 6 plantor 2009, Tirups örtagård

Trädgårdsiris, Tyskiris / *Iris germanica*

Fornsvenska namn: *bla lilia*

Äldre latinskt namn: *iris*

Källor: Ca 1300 Harpestræng, Strabo (och från flertal andra tryckta källor från 1400- och första halvan av 1500-talet. Därefter i ett flertal farmakologiska, botaniska och hortikulturella skrifter (Lange).

Användning: I Christiern Pedersens läkebok från 1533 anges att "Om någon är svårt förstoppad... Tag då av den bla lilia rott ett så stort stycke som en liten valnöt..." (Larsson)

Härkomst och plantering: Då det hittills inte har gått att få grundformen inköptes namnsorten 'superstition' på Fagerhults plantskola 2011.

Vinruta / *Ruta graveolens*

Fornsvenska namn: *ruta, rwder, vinruta, vinrda, wynrwthe*

Äldre latinskt namn: *ruta*

Källor: Arkeologiskt belagd från 11-1400-tal i Lund (Lange), ca 1300 Harpestræng (Lange), Strabo (840-tal)

Användning: Läkeväxt och inom djurmedicin. Ansågs menstruationsfrämjande och verksam som anti-afrodisiakum. Tillskrevs magiska egenskaper och beskrevs ibland som mirakelmedicin som i en läkebok från tidigt 1500-tal: "Ruta gör klara ögon, lättar huvudet, rensar hjärnan, förhindrar spetälska sot, är bra mot förstoppning, för maskar i buken, för näsblod, för giftigt djurbett, rensar huvudet, hjälper den som lider av fallandesot, för tandvärk, driver ut ont väder och klarar rinnande ögon." (Larsson) Strabo nämner att den har många helande krafter och då särskilt mot giftiga ämnen, särskilt för magen.

Härkomst och plantering: Plantor satta 2009 och 2010 från Tycho Braheträdgården på Ven samt Tirups örtagård

Åbrodd / *Artemisia abrotanum*

Fornsvenska namn: *abrot, aabrut, obroth*. Äldre latinskt namn: *abrotanum*

Källor: Ca 1300 Harpestræng (Lange)

Användning: Läkeväxt och ansågs även påverka graviditet. Förekom även inom djurmedicin.

Enligt läkebok från tidigt 1500-tal: "Åbrodd stött med ättika och drucken är bra för den som talar i sömnen". I läkebok från sent 1400-tal till tidigt 1500-tal anges att "abrotanum abrot ... är bra mot kvinnosjukdom och för dem som är havande." (Larsson) Strabo nämner dess effekt mot feber och lindrar gikt.

Härkomst och plantering: Tycho Braheträdgården, Ven 2009

Ålandsrot / *Inula helenium*

Fornsvenska namn: *aland*, *alands root*, *haldsyrt*, *holzyrt*, *holzyrtt*, *hålsyrth*, *S Elena root*, *Sancta Elene yrt* Äldre latinskt namn: *elenacampana*, *inula*

Källor: Harpestræng (1300-tal)

Användning: Låkevåxt. Introducerad under medeltiden. Harpestræng skriver att den rensad, kokt och skuren i bitar och lagd i öl eller vin lättar stämman och får ögonen att klarna. Den ska också stilla sexualdriften. Enligt läkebok från tidigt 1500-tal: ”Stöt holzyrt som kallas S elena root, och drick hennes lag med vin. Hon driver ut gift och ormen.” I läkebok från sent 1400-tal till tidigt 1500-tal: ”Elenacampana är aalandh hon styrker hjärtats rötter och läker svullen mage.” (Larsson) Månsson har listat en mängd kurer för bl.a. hosta, bröstvärk mot skabb, klåda och menstruationsstörningar. Ålandsroten finns till och med upptagen två gånger i hans örtabok. Härkomst och plantering: Plantor 2007 från Tycho Braheträdgården på Ven där plantor drivits upp från plantfynd från vallarna runt Citadellet i Landskrona. Sannolikt är det växtrelikter från den odling som fångarna vid kvinnofängelset bedrev under första hälften av 1900-talet. Dessförinnan har det på platsen legat ett karmeliterkloster som revs på 1500-talet för att ge plats för Landskrona slott som försvarsanläggning mot svenskarna.

Litteratur- och källförteckning

Fossila lämningar av trädgårdsväxter av Jens Heimdahl. Artikel i *Bulletin för trädgårdshistorisk forskning*, nr 19/20 2006-2007 (<http://www.gardenhistoryforum.org/bulle.html>)

Fokus Vreta kloster. 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster av Karin Lindeblad, Huskvarna 2010.

Harpestræng. Gamle danske urtebøger, stenbøger og kogeboøger av Marius Kristensen, Köpenhamn 1908-1920.

Hortulus av Walahfrid Strabo, kommentarer Wilfrid Blunt, The Hunt Botanical Library, Pittsburg 1966

Kulturplanternes indførselhistorie i Danmark av Johan Lange, DSR Forlag, 1999.

Lilla klosterapoteket. Medicinalväxter och huskurer i urval av Pater Kilian, Wahlström & Widstrand, 2007.

Mediaeval Garden av John Harvey, B.T. Batsford Ltd, London 1981

Liber herbarum av Henrik Harpestræng utgiven av Poul Hauberg, Köpenhamn 1936.

Luktviolen – nuntia veris fragrans av Kjell Lundquist, Landskrona kulturförvaltning, 1998.

Millefolium, rölika och näsegräs. Medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition av Inger Larsson, Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, 2009 samt reviderad upplaga 2010.

The cultivated town - another perspective on urban life av Karin Lindeblad och Jens Heimdahl, 2012, internetpublikation.

Korrespondens 2007 med Jens Heimdahl, kvartärgeolog och botaniker

Reliktväxter. Levande fornminnen och hur vi bevarar dem av Anna Andréasson, Hans Guldager Christiansen, Tino Hjort Bjerregaard och Lena Ansebo, e-publikation, NordGen 2013.

Ringblomman som medicinalväxt av Jens Heimdahl, e-publikation, Nya Lödöse. Staden under Gamlestaden, 2015

Årets POM-ros är 'Officinalis', apotekarros av Lars-Åke Gustavsson. Artikel på hemsidan för Programmet för odlad mångfald, 2014.

(20151030)